

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І. І. МЕЧНИКОВА

ЗАРОВНА ІННА БОРИСІВНА

**КОНЦЕПЦІЯ ЖАНРОВОГО РОЗВИТКУ РОСІЙСЬКОЇ
КОМЕДІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII – XIX СТ. В ПРАЦЯХ
Б. В. ВАРНЕКЕ**

10.01.02 – російська література

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Одеса – 2012

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
МАЛЮТІНА Наталія Павлівна,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
професор кафедри української літератури.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
МАЦАПУРА Валентина Іванівна,
Полтавський державний університет
імені В. Г. Короленка,
професор кафедри російської літератури;

кандидат філологічних наук,
РОЗАНОВА Олена Іванівна,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри теорії літератури
та компаративістики.

Захист відбудеться «__» *листопада 2012 о* «__» *годині* на засіданні спеціалізованої вченої ради К із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук Одеського національного університету імені І. І. Мечникова за адресою: 65058, м. Одеса, Французький бульвар, 24 / 26, ауд. 91.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова за адресою: 65026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.

Автореферат розіслано «__» *жовтня 2012 р.*

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. М. ШЕВЧЕНКО

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Борис Васильович Варнеке (1874–1944), професор Казанського та Новоросійського університетів, понад 250 праць присвятив вивченню античної, зарубіжної, російської та української драматургії й театру, серед яких більшість розвідок стосуються різних аспектів комедіографії. Найбільш повне видання «Історія російського театру» (1913) містить огляд розвитку російського театру як складника культури, аналіз походження і розвитку російської комедії як явища словесності, аналіз поетики висловлювання, що дало змогу простежити жанрову динаміку російської комедії.

Актуальність роботи зумовлена необхідністю системного вивчення наукового доробку Б. Варнеке, досі не зібраного і не впорядкованого навіть на рівні бібліографічного списку праць. Унікальність розвідок Б. Варнеке полягає в послідовному моделюванні генези, шляхів розвитку, структурно-змістових трансформацій російської комедії, що дає змогу проаналізувати парадигму жанрових процесів у російській комедії другої половини XVIII–XIX ст. на ґрунті сучасних методологічних підходів з огляду на «...діалог двох понятійних систем: “їхньої” і “нашої”, культури минулого і теперішнього»*. Таке дослідження дасть можливість більш системно представити структурні трансформації, поетикальні та функціональні зміни російської комедії (і загалом драми) означеного періоду. Робота поглибить наукові уявлення про процеси укладання вітчизняної історії драматургії, напрями формування літературознавчої думки. Аналіз спадщини Б. Варнеке також має заповнити лакуни у вивченні теоретико-методологічних засад культурно-історичної та історико-порівняльної шкіл літературознавства, доробок яких потребує переосмислення з позицій сучасного літературознавства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема роботи пов'язана з проблематикою наукового напряму кафедри української літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, що входить до планів розробки наукової держбюджетної теми №188 «Жанрова система української літератури: аспекти історичної динаміки» (номер державної реєстрації 0108U003678). Тема дисертації затверджена вченою радою університету (протокол № 1 від 14.09.2010) та заочно затверджена при Інституті літератури НАН України (протокол № 130 від 10.03.2011).

*Аверинцев С. С. Историческая подвижность категории жанра : опыт периодизации / Сергей Аверинцев // Историческая поэтика. Итоги и перспективы изучения. – М. : Наука, 1986. – С. 104.

Мета дисертації – виявити традиційне і новаторське в концепції жанрового розвитку російської комедії другої половини XVIII–XIX ст. у працях Б. Варнеке внаслідок змін тематично-образної сфери комедійних текстів, структурно-поетикальних чинників, які розглядаються шляхом типологічного зіставлення з розвитком античної і європейської комедії в контексті пошуків тогочасних і сучасних дослідників.

Мета дисертації передбачає вирішення таких завдань:

– дослідити теоретико-методологічні засади наукових розвідок Б. Варнеке в руслі пошуків культурно-історичної та історико-порівняльної шкіл літературознавства;

– виявити новизну підходів Б. Варнеке до жанрових змін російської комедії другої половини XVIII–XIX ст. (значення його внеску у формування вітчизняної історії драми);

– простежити, як у роботах Б. Варнеке досліджено питання генезису російської комедії, визрівання двох генеральних шляхів її розвитку: «слізної комедії» і побутової комедії (водевілю), їхнього взаємовпливу, дублювання, заміни;

– виявити зв'язок між осмисленням Б. Варнеке образно-тематичного наповнення російської комедії в ситуації наслідування нею європейських взірців та її жанровою динамікою;

– проаналізувати закономірності у вивченні Б. Варнеке міжродових, міжвидових і міжжанрових трансформацій російської комедії;

– дослідити, чому Б. Варнеке пов'язує розвиток російської комедії з поступовим визріванням ознак «високої комедії», трагікомедії і водночас сатирично-побутової комедії, збагаченої впливом мелодрами.

Об'єктом дослідження є корпус праць (понад 250) Б. В. Варнеке, присвячених різним аспектам античної, російської, європейської драми (у першу чергу, комедії).

Предмет дослідження – жанрова динаміка російської комедії другої половини XVIII–XIX ст. у працях Б. Варнеке, а саме: жанрових змін унаслідок тематичного розширення, процесів жанрової дифузії, заміни риторичного типу мислення художнім, міжвидового і міжродового синтезу та взаємодублювання, інтеракції жанрів і текстів.

Методи дослідження. У роботі застосовано комплексну методологію, передусім засади історико-літературного та описового методів для системного виявлення місця наукової концепції Б. Варнеке у тогочасній і сучасній літературознавчій історії російської драми. З метою представлення системи поглядів Б. Варнеке як цілісної парадигми в контексті літературного процесу використано методи структурно-семіотичного аналізу.

Теоретична та методологічна основа дисертації – праці представників культурно-історичної та порівняльно-історичної шкіл російського літературознавства (Б. Варнеке, О. Веселовського, Ф. Зелінського, О. Пипіна, В. Сиповського, М. Тихонравова), дослідження В. Вунда та Е. Гроссе про походження і психологію мистецтва. Ми також спираємося на праці вітчизняних істориків російської драматургії та театру кінця ХІХ – початку ХХ ст.: О. Архангельського, Б. Варнеке, В. Всеволодського-Гернгросса, П. Морозова, В. Мочульського, В. Перетца, В. Резанова, М. Тихонравова; на праці вітчизняних та зарубіжних учених з історії та теорії літератури, зокрема про драматургію, жанр комедії, теоретичні питання генології: С. Аверінцева, А. Анікста, М. Бахтіна, П. Беркова, Буало, О. Бурліної, Т. Вознесенської, О. Гозенпуда, Г. Гуковського, А. Журавльової, Н. Іщук-Фадєєвої, Г. Е. Лессінга, Л. Лотман, Н. Малютіної, Ю. Манна, П. Паві, В. Перетца, Ю. Стенника, Н. Тамарченка, В. Тюпи; послуговуємося низкою праць, в яких розглядаються методологічні та теоретичні проблеми літературного процесу, історії російської словесності: Д. Лихачова, Д. Овсяніко-Куликовського, М. Степанова, Є. Черноіваненка.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що:

– вперше проаналізовано жанрову концепцію розвитку російської комедії другої половини ХVІІІ–ХІХ ст. в працях Б. Варнеке в контексті наукових розвідок культурно-історичної та історико-порівняльної шкіл літературознавства;

– системно вивчено питання генезису російської комедії і формування двох генеральних ліній її розвитку – «слізної комедії», трагікомедії і побутової комедії (водевілю) – у роботах Б. Варнеке;

– встановлено чинники жанрової динаміки російської комедії та характер міжродових, міжвидових і міжжанрових трансформацій російської комедії в системі поглядів Б. Варнеке;

– виявлено шляхи визрівання «високої комедії», трагікомедії, а поряд з тим сатирично-викривальної комедії, збагаченої впливом мелодрами, згідно з тією парадигмою розвитку російської комедії Б. Варнеке, яка сформована на ґрунті його праць;

– розглянуто теоретико-методологічний компонент наукового доробку Б. Варнеке, що дав змогу виявити способи моделювання жанрових змін у науковій концепції дослідника.

Практичне та теоретичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали та висновки дисертації мають значення для подальшого дослідження типології жанрового розвитку російської комедії в історико-літературному процесі, теоретичних аспектів цього питання та формування російської літературознавчої думки першої половини ХХ ст. Матеріали

дисертаційної роботи можуть бути використані в процесі підготовки та викладання курсу історії російської літератури другої половини XVIII–XIX ст. у вищих навчальних закладах, загальноосвітніх середніх школах, гімназіях із поглибленим вивченням російської мови та літератури. Результати дослідження можна застосувати під час написання навчальних посібників з історії російської комедії, історії російської літератури, магістерських, дипломних, курсових робіт, під час викладання університетських лекційних курсів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення роботи оприлюднено на семи науково-практичних конференціях:

- Міжнародній науковій конференції «Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті розвитку європейської філологічної думки XIX–XXI ст. (до 175-річчя від дня народження О. О. Потебні)» (Харків, 2010, 2011);
- Всеукраїнській науковій конференції «Фашенківські читання: діалог і діалогічність в українській літературі» (Одеса, 2010, 2011);
- Всеукраїнській науковій конференції «Літературний процес» (Київ, 2009, 2011);
- На XI Міжнародній науковій конференції молодих учених (Київ, 2011).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 5 статей, 3 з яких – у фахових виданнях.

Обсяг і структура дисертації. Робота складається зі вступу, 4 розділів, які містять 14 підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (190 найменувань). Основний текст дисертації вміщено на 179 сторінках. Повний обсяг дослідження – 197 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, мету й завдання дослідження, його методологічні засади, встановлено наукову новизну й практичне значення роботи.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні аспекти дослідження»** представлено огляд життя і наукового доробку Б. В. Варнеке, проаналізовано методологічні аспекти концепції Б. Варнеке в контексті тогочасного літературознавства початку XX ст., зокрема розглянуто проблему походження російської комедії в працях Б. Варнеке та його сучасників і наступників.

У **підрозділі 1.1. «Огляд життя і наукового доробку Б. В. Варнеке»** представлено біографію дослідника й загальний огляд його наукового доробку, який нараховує понад 250 праць різними мовами світу. Розглянуто проблематику його досліджень про античну драматургію й театр, взаємодію стилів у драматургії, функціонування сюжетних мотивів і типів героїв.

Визначено кардинальну вісь наукового доробку Б. Варнеке – історія світової й російської комедії в аспекті динаміки її типів (у сучасному розумінні – жанрів). У зв'язку зі стереотипним сприйняттям праць Б. Варнеке як переважно театрознавчих та їх замовчуванням через те, що автор був репресований, досі майже невідомою лишалась його праця «Історія російського театру», яка вийшла в трьох виданнях 1908, 1913 і 1939 років та охоплює розвиток російського театру й драми з XVII – до XIX століття. У цій фундаментальній праці дослідник розглянув динаміку жанру комедії впродовж трьох століть, що дозволяє нам реконструювати картину становлення та розвитку національної комедії. Концепція Б. Варнеке заслуговує спеціального наукового вивчення в контексті розвідок про російську комедію його сучасників і наступників, оскільки завдяки охопленому історико-літературному матеріалу й увазі до формальних аспектів аналізу вона дає змогу системно реконструювати жанровий рух російської комедії означеного періоду.

У підрозділі 1.2. *«Теоретичні погляди Б. Варнеке в контексті досліджень його літературознавчого оточення»* в загальних рисах представлено теоретико-методологічні погляди дослідника на драму загалом і комедію як жанр, а також наукові підходи до аналізу цих явищ.

Б. Варнеке пов'язував жанровий зміст комедії з насиченням тексту побутовою реальністю доби і пафосом художнього узагальнення, що корелює з думкою О. Веселовського про походження античної комедії з обрядового культу та побутових сценок (мімів), наслідування комедією як формальних ознак трагедії, так і побутової реальності. На погляди Б. Варнеке вплинула теорія походження комедії Ф. Зелінського, згідно з якою виокремилися два шляхи античної комедії: розважальної побутової сценки (міму) і викривальної комедії, яка, збагачена досвідом «слізної комедії», згодом набула форм драми-комедії і трагікомедії. Ці ж вектори розвитку комедії Б. Варнеке простежив шляхом типологічних зіставлень і в російській комедії.

Наукові підходи Б. Варнеке до аналізу російської комедії сформувалися на ґрунті історико-літературного доробку О. Пипіна, М. Тихонравова, М. Стороженка, В. Сиповського. Крім багатого фактичного матеріалу, Б. Варнеке взяв на озброєння низку ідей, які були заявлені і частково розроблені в працях представників культурно-історичної школи (передусім, у працях В. Сиповського): розуміння того, що історія літератури (а відтак, і комедії) трансформує в собі історію культури, необхідність вивчення історико-літературного процесу у всій його повноті, включно з творчістю менш видатних (або менш знаних) драматургів; обґрунтування засад літературної еволюції, завдяки чому можна виявити структурно-типологічні закономірності поезики жанрів, стилів поза вимогами хронологічного

вивчення літератури; аналіз принципів структурування історії літератури (зокрема, Б. Варнеке спирається на думку В. Сиповського, що історія літератури має укладатися за жанрами, у яких з найбільшою повнотою фіксується характер історичної доби, її зміни).

Теоретико-методологічні позиції Б. Варнеке сформувалися значною мірою на засадах порівняльно-типологічного аналізу, які виробили представники порівняльно-історичної школи (передусім Олександр Веселовський і Олексій Веселовський). У працях Б. Варнеке простежується те розуміння історичної поетики і, зокрема, поетичної форми (відносно сталих мотивів, фабульних схем, типів героїв, прийомів композиції, жанрово-стильових моделей), яке було системно розроблене Олександром Веселовським. Також у руслі порівняльно-типологічного аналізу Б. Варнеке виявив характер типологічних сходжень у розвитку окремих жанрових різновидів комедії, взаємовпливу жанрів і стилів. У працях Б. Варнеке закладались підвалини для розуміння жанру як формо-змістової єдності (моделі світу), що відсилає до традиції, і як типу твору, який проявляє свої дискурсивні властивості. Це проявилось в багатоаспектному баченні жанрового розвитку російської комедії як динамічного явища. Дослідницький погляд на жанр комедії як сукупність ознак, властивих типу твору, і, водночас, як на модель світу оприявнює зв'язок вивчення жанру і художнього методу, передусім, реалістичного.

Предметом вивчення в працях Б. Варнеке стають: особливості генезису літературної російської комедії в аспекті функціонування і взаємовпливів жанрів і стилів у сфері високої і масової культури; проблема впливу, запозичень, типологічних сходжень щодо шляхів розвитку античної (європейської) і російської комедії, еволюції тих чи інших мотивів, типів героїв, комедійних прийомів.

Тому у дисертації проаналізовано систему поглядів Б. Варнеке з позицій діалогу між сучасним літературознавчим сприйняттям динаміки комедійних жанрів у російській літературі другої половини XVIII–XIX століття і тими спостереженнями, які він зробив, спираючись на дослідження культурно-історичної та порівняльно-історичної шкіл.

У *підрозділі 1.3. «Проблема походження російської комедії в працях Б. Варнеке та його сучасників»* доводиться, що Б. Варнеке розглянув питання походження і долітературного формування російської комедії на підставі аналізу тих фактографічних матеріалів, які оприлюднені й описані на початку XX століття в працях О. Архангельського, В. Перетца, П. Морозова, М. Тихонравова та ін. Б. Варнеке оперував розширювальним розумінням поняття «комедія» на означення театрального видовища, вистави взагалі, яким

послугувались дослідники щодо таких явищ народного театру як «забава», «ігрище», «скомороші ігри».

З'ясовано, що Б. Варнеке відносив до «комедійних дійств» не лише інтермедії, як вважав, наприклад, П. Берков, але й шкільні драми на зразок «англійських комедій», містерійно-моралітетних п'єс («Комедія притчі про блудного сина» С. Полоцького), також сатирично-викривальні п'єси («Юдифь» С. Полоцького), п'єси Різдвяного і Великоднього циклів («Комедія на Різдво Христове» Д. Ростовського). Б. Варнеке, виходячи зі спостережень В. Резанова, В. Перетца, обґрунтував вплив західноєвропейської обрядової драми на ранню шкільну драму через польське посередництво. Простежено функціональний аналіз Б. Варнеке того, як давня російська драма з часів Олексія Михайловича попри запозичений характер сюжету все більше наповнювалася реаліями тогочасної дійсності.

Суголосно з позицією ряду дослідників того часу (наприклад, В. Всеволодського-Гернгросса) Б. Варнеке обстоює переваги запозиченого характеру російської комедії, тим самим знижуючи роль народного театру, вважаючи, що такі форми, як театр скоморохів, вертеп вплинули на розвиток популярної культури і менше прислужилися до появи літературної драми. З огляду на позицію Д. Лихачова про відступ фольклору в російській літературі доби XVII–XVIII ст. вважаємо, що питання фольклорних джерел російської комедії й досі залишається полемічним. Поряд з тим, Б. Варнеке виявив у поетиці давньоруських інтермедій зв'язок з народним театром (наприклад, балаганом, жартами скоморохів), у той же час, він показав літературний вплив на інтермедії. Через відсутність за часів Б. Варнеке розробленої концепції перехідності російської літератури першої половини XVIII ст. від середньовічного типу до літератури нового часу, а також закономірностей, установлених Д. Лихачовим між типом літератури і розвитком жанрів давньоруської літератури, в працях Б. Варнеке не простежується послідовний зв'язок між формуванням світоглядно-естетичних позицій і динамікою жанрів комедії, їхньою модальністю. У працях сучасних літературознавців (О. Державіної, О. Єлеонської) лише частково розроблено питання жанрової модальності давньоруських п'єс типу мораліте, сатирично-повчальних творів тощо), відтак спостереження Б. Варнеке не втратили значення.

У другому розділі «Процеси жанрової диференціації російської комедії другої половини XVIII ст. в осмисленні Б. Варнеке» виявлено чинники жанрового аналізу російської комедії другої половини XVIII ст. в працях Б. Варнеке, з'ясовано його розуміння передумов визрівання «високої комедії» в пародійних комедіях О. Сумарокова, у «слізних комедіях»

В. Лукіна, П. Плавильщикова, М. Верьовкіна, у сатиричних комедіях-драмах Д. Фонвізіна. Проаналізовано погляди Б. Варнеке на явища жанрового синтезу, жанрової трансформації в різних жанрових різновидах комедії, комічної опери (оперетки); на зв'язок тематичного збагачення жанрового змісту комедій зі змінами художнього методу.

У *підрозділі 2.1. «Зв'язок між типами персонажів О. Сумарокова і Я. Княжніна та риторичним характером комедій»* нами з'ясовано, що Б. Варнеке розглянув комедії О. Сумарокова у річищі моралізаторсько-повчального напрямку, що виразно проявився в комедіях катерининської доби. За спостереженнями Б. Варнеке, у його п'єсах завдяки яскравому представленню типів-масок (франта (петиметра), вченого педанта, подячого, ябедника, хитрого слуги (Арлекіна)), які вказують на літературну традицію, а також деяких фактів тогочасної дійсності, драматург поєднав висміювання з дидактичним моралізуванням, що наближало його твори до «слізної комедії».

Простежено певну аналогію в розумінні Б. Варнеке проблеми літературного наслідування в комедіях О. Сумарокова і в давньоримській комедії. Дослідник розкрив полемічно-пародійний характер комедій О. Сумарокова та їхню особливу здатність до авторефлексії. Зіставляючи погляди Б. Варнеке з позиціями сучасних дослідників П. Беркова, О. Лебедевої, Ю. Стенника, обґрунтовуємо, що висновки Б. Варнеке про домінування в комедіях О. Сумарокова сатирично-повчальної або пародійної модальності над типом родинно-побутового конфлікту і любовною інтригою здійснюються в напрямі жанрового аналізу, що дозволяє побачити в цих комедіях передумови для формування «високої комедії». Виходячи з цього доводимо, що Б. Варнеке зробив певний крок у розумінні того, що на жанровий рух російської комедії другої половини XVIII ст. вплинули процеси диференціації жанрового змісту й форми.

З'ясовано, що комедії О. Сумарокова, Я. Княжніна і М. Ніколева Б. Варнеке розглянув як етап становлення російської національної комедії внаслідок наповнення її змісту реаліями дійсності, попри те, що вона мала запозичені фабули, інтриги, типи персонажів.

У *підрозділі 2.2. «Роль “слізної комедії” в становленні російської національної комедії»* доведено, що Б. Варнеке вперше розкрив принципи самосвідомості й естетики жанру «слізної комедії», представлені в теоретичних працях, передмовах до п'єс і в поетиці текстів В. Лукіна та П. Плавильщикова. У слід за О. Піпіним він простежив невідповідність естетичних вимог і форми західноєвропейських комедійних п'єс та жанрового змісту російських «слізних комедій», який наповнювався реаліями приватного життя й побуту. Виявляючи обережність (на відміну від П. Беркова) у питанні зв'язку «слізних комедій» з естетикою народних ігрищ,

Б. Варнеке втім виявив у них засади формування національної комедії, а саме: втілення національного ідеалу. Аналізуючи погляди Б. Варнеке на передумови появи «слізної комедії» в театрі Еврипіда, а згодом перенесення цих принципів на французьку комедію, з'ясовано, що він підкреслював відсутність у них окреслених характерів, натомість наголошував на зображенні подробиць приватного життя. Ці ж процеси він простежив і в комедіях В. Лукіна («Марнотрат, любов'ю зцілений», «Галантерейник») та П. Плавильщикова («Бурлака», «Монопольщик»), що дозволило йому вважати «слізну комедію» підґрунтям для розвитку комедії звичаїв та «високої комедії».

Чи не вперше Б. Варнеке довів, що російська «слізна комедія» була надзвичайно придатною для жанрового синтезу, для проникнення в неї інших жанрових і стильових елементів унаслідок узгодження природи конфлікту, характеру й змісту дії, типології художньої образності з принципами російського естетичного мислення та ментальності.

У *підрозділі 2.3. «Руйнування нормативів класицизму в комедіях Катерини II»* розглянута позиція Б. Варнеке щодо відтворення в комедіях Катерини II (хоча б у карикатуризованому вигляді) історико-культурного й побутового контексту доби. У її комедіях «О, час», «Іменини пані Ворчалкіної», «Вітальня знатного боярина» дослідник простежив рух від «комедії вдачі» до «комедії інтриги» і комедії звичаїв. Випереджаючи оцінки Н. Іщук-Фадєєвої, Б. Варнеке спостерігає в комедіях Катерини II не лише політичну сатиру, але й картину національної дійсності, що зумовило структурні зміни в них унаслідок вираження морального ідеалу.

У *підрозділі 2.4. «Вплив тематичного наповнення на жанрово-стильову своєрідність комічних опер другої половини XVIII ст.»* з'ясовано, що Б. Варнеке виявив спільне походження комедії та комічної опери, розглянув деякі теоретичні аспекти взаємодії жанрових ознак у межах останньої. Зокрема, він довів, що особлива здатність комічної опери акумулювати ознаки інших жанрових форм (водевілю, мелодрами, фарсу, феєрії) свідчить про активні жанротворчі процеси на етапі формування національної комедії, а також про специфіку жанру комічної опери як своєрідної форми відтворення культурних процесів і певного погляду на світ (на рівні дії, слова і мелосу). Посилаючись на В. Мочульського, Б. Варнеке розмежовує два типи комічних опер: ті, які містили елементи умовності, казки, пасторалі та ідеалізації («Точильщик» М. Ніколева, «Анюта» М. Попова), а також ті, у яких відтворено селянський побут, характери, мовлення («Мірошник, чаклун, обманщик і сват» О. Аблесімова, «Прикажчик» М. Ніколева). Дослідник уточнює характер жанрових змін внаслідок наповнення комічних опер елементами обрядів, реаліями

селянського побуту, народним мовленням (значно применшуючи (на відміну від П. Беркова) її зв'язок з «народними ігрищами»), а також ознаками сентименталізму, які свідчили про руйнування норм класицизму.

У підрозділі 2.5. «Проблеми художнього методу і жанру комедій Д. Фонвізіна в осмисленні Б. Варнеке» доведено, що Б. Варнеке простежив еволюцію художнього мислення драматурга на основі аналізу сюжетів, героїв, сатиричних прийомів у ранніх комедіях «Коріон», «Бригадир» (у яких виявив ознаки «слізних комедій») та в комедії «Недоросток», яка засвідчила етап формування національної сатиричної комедії-драми. Чи не вперше дослідник розглянув зв'язок жанрового змісту комедій з культурною дійсністю XVIII ст., із журнальним контекстом. Шляхом типологічного зіставлення з комедією Д. Гольдберга «Jean de France» і її російськими «переложеннями» виявив зв'язок між типами персонажів і реалістичним типом художнього мислення драматурга, що позначилося на жанровій природі сатирично-викривальної комедії «Недоросток». За його висновками, контрапункт методів та стилів (реалізму та класицизму), пов'язаний з двома векторами спрямування модальності (викривально-сатиричної та дидактичної), надав комедіям Д. Фонвізіна трагікомедійного звучання. Це дозволяло виявити в них передумови «високої комедії» (в контексті таких знакових сатиричних комедій, як «Ябеда» В. Капніста). Отож, жанрова сутність комедій Д. Фонвізіна розглядалася Б. Варнеке у зв'язку з наповненням реаліями культурно-історичної дійсності XVIII ст. та визріванням методу художнього реалізму.

Третій розділ «Чинники жанрової динаміки російської комедії першої половини XIX століття в працях Б. В. Варнеке» присвячено аналізу інваріантності і трансформацій водевілю, комічної опери і комедії в першій половині XIX ст., сатирично-пародійного характеру комедій І. Крилова та О. Шаховського в працях Б. Варнеке. Розглядаються його погляди на характер і структуру дії, світ героя як естетичну категорію, що стали чинниками нової комедії-драми в «Горі від розуму» О. Грибоедова. Розглянута позиція Б. Варнеке щодо синкретизму моделі комедійного світу та жанрового синкретизму в реалістичних комедіях М. Гоголя.

У підрозділі 3.1. «Шляхи розвитку російського водевілю в працях Б. Варнеке» проаналізовано судження Б. Варнеке щодо тематичного, жанрово-видового, стильового синкретизму водевілів 10–20 і 30–40-х рр. XIX ст. Він виокремив і вперше розглянув жанрові різновиди опери-водевілю, комедії-водевілю, водевілю-сатири, романтичного водевілю-феєрії чи водевілю-казки, комедії-мелодрами (фарсу). Актуальною для сучасного вивчення жанрів та видів драми є думка Б. Варнеке щодо походження російського водевілю з популярної у XVIII ст. комічної опери та подальших

трансформацій у комічну оперетку, побутову комедію, мелодраму, комедію. Доводиться, що згідно спостережень дослідника над перехідністю, взаємозалежністю, поетикальними включеннями водевілю та комедії можна виявити інваріантність функції комедії та водевілю в російській драмі ХІХ ст.

Підрозділ 3.2. «Жанрово-стильова своєрідність комедій І. А. Крилова та О. О. Шаховського в працях Б. Варнеке» містить аналіз критичних оцінок Б. Варнеке комедій І. Крилова та О. Шаховського. Комедії та комічні опери І. Крилова дослідник розглянув у контексті французької мелодрами й комічної опери ХVІІІ ст., а також захоплення І. Крилова естетикою Буало й Расіна. Позиція Б. Варнеке щодо непродуктивності пародійної стилізації в шутотрагедії І. Крилова «Тріумф» і в комедіях О. Шаховського «Вершники», «Пустодоми» зумовлена його однобічним прагненням виявити новаторство тогочасної російської комедії в зображенні побутової реальності. Його розуміння «псевдохудожності» таких п'єс оцінюється нами з позицій сучасної літературознавчої думки (зокрема, Н. Іщук-Фадєєвої, яка в подвійній структурі цієї комедії розпізнає ознаки «трагікомедії»).

Б. Варнеке проаналізував текстові сходження комедії О. Шаховського «Урок кокеткам або Липецькі води» з комедією О. Грибоєдова «Горе з розуму», і це дозволило йому осмислити характер додання ознак класицизму в комедії Шаховського та її художні особливості. Розглядається позиція Б. Варнеке щодо неузгодженості сатиричності та полемічності комедії «Урок кокеткам» з риторичним характером висловлювань героїв, що, на його думку, не відповідало художньому світу «високої комедії».

У підрозділі 3.3. «Драматизація комедії у творчості О. Грибоєдова» представлено спробу Б. Варнеке розглянути чинники визрівання вершинної комедії-драми О. Грибоєдова в контексті ранньої творчості драматурга. Проаналізовано його спробу окреслити особливості характерів у п'єсі, створених за різними принципами: театрального амплуа, втілення авторської позиції в контексті його ж аналізу суджень критиків. Також Б. Варнеке виявив спільне й відмінне між характерами Чацького та Альцеста (з комедії «Мізантроп» Мольєра). З'ясовується сутність новаторського підходу Б. Варнеке до характерів п'єси згідно з уявленням про жанр некласичної російської комедії, виходячи зі сприйняття світу героя як естетичної категорії, а також структури й особливостей реалізації сюжету в ній. Нетиповість дискретної дії, вільної будови фрагментарних сцен у комедії О. Грибоєдова розглядалася Б. Варнеке як чинник нової комедії-драми, у якій дія підкорена послідовному з'ясуванню позицій персонажів щодо неоднозначної змінюваності подій. Чи не вперше він виявив у ній риси «високої комедії», а також перспективи для формування трагікомедії (саме

цей заявлений ним аспект детальніше розробили сучасні дослідники Н. Іщук-Фадєєва, Ю. Широніна). Новаторською була й аргументація Б. Варнеке щодо синкретизму моделі комедійного світу в п'єсі, внаслідок чого він не міг дати однозначного визначення її жанрової природи.

У **підрозділі 3.4. «Художнє новаторство комедій М. В. Гоголя за концепцією Б. В. Варнеке»** доведено, що дослідник виявив певні розбіжності між теоретичними поглядами М. Гоголя на театр як суспільну кафедру, де мають виставлятися «високі» трагедії й комедії на зразок творів В. Шекспіра, а також поетикою його власних комедій, у яких Б. Варнеке бачить художньо типізовану правду національного життя. Він простежив вплив на творчість М. Гоголя п'єс Ж.-Б. Мольєра (на рівні сюжету, типізації характерів, особливостей мовлення). Чи не вперше Б. Варнеке розглянув проблему творчої генези комедіографії М. Гоголя в контексті національної традиції та довів відхід драматурга від резонерсько-дидактичного спрямування попередніх комедій, включно з комедією «Горе з розуму» О. Грибоедова. Він пов'язав специфіку дії в «Ревізорі», «Одруженні», «Гравцях» М. Гоголя з ускладненням образів персонажів, порушенням жанрових стереотипів сприйняття колізії та героя, субстанційним характером конфлікту, специфікою гоголівського комізму («сміху крізь сльози»). Зіставлення «Ревізора» з комедією Г. Квітки-Основ'яненка «Приїжджий зі столиці» дозволило театрознавцю більш яскраво представити особливості художньої манери обох драматургів. Нами з'ясовано, що Б. Варнеке запропонував підходи до проблеми жанрової неоднорідності комедій Гоголя, зосередивши увагу на формах виявлення авторської свідомості, естетиці комізму, художньому новаторстві Гоголя-драматурга, на характері зв'язку сюжетів та героїв у комедіях Гоголя з жанровими ознаками, які узагальнено в міркуваннях про новий етап національної комедії в творчості М. Гоголя.

У **четвертому розділі «Характеристики художньої зрілості та шляхів жанрового розвитку російської комедії 40-х – 80-х років ХІХ ст. в працях Б. Варнеке»** проаналізовано типологічний підхід дослідника до новаторства комедіографії О. Островського та І. Тургенєва як засновників «нової» російської комедії, здійснений у кількох напрямках: з'ясування того, як вони наслідують комедійну традицію М. Гоголя (своєрідний канон російської комедії); вироблення уявлення про оригінальність художнього письма драматургів у проективному зіставленні з «ною» драмою Л. Толстого та А. Чехова. Доведено, що саме аналіз художньої зрілості російської комедії в п'єсах О. Островського та І. Тургенєва дав змогу Б. Варнеке виробити парадигму розвитку російської комедії середини ХVІІІ–ХІХ ст.

У підрозділі 4.1. «Жанрова природа комедій О. Островського у світлі концепції розвитку російської комедії Б. Варнеке» представлено аналіз дещо суперечливих поглядів Б. Варнеке на своєрідність поетики комедій О. Островського, на роль театральної традиції (В. Шекспіра, В. Гюго, романтичної французької драми і мелодрами, російської побутової комедії, водевілю, п'єс М. Гоголя, О. Грибоєдова) у його творчості. Специфіку комедіографії О. Островського Б. Варнеке виявив не у світоглядних чинниках, а у сфері поетики характеротворення, прийомах живописання звичаїв купецько-міщанського середовища, але при цьому відмітив деяку тенденційність автора, пов'язану з передачею ідеалів народного буття, що дослідник відніс до елементів мелодраматизму. Комедії О. Островського Б. Варнеке вважав синтезуючим жанровим явищем російської драматургії, оскільки в ній він спостеріг злиття комедійної і мелодраматичної традицій.

Аналіз комедіографії Островського дав змогу Б. Варнеке представити парадигму жанрового розвитку російської комедії кінця XVIII–XIX ст. й переконливо довести, що російська комедія руйнувала класичні жанри і форми через потреби вираження національних ідеалів та характерів і виробила власні.

З'ясовано новаторський характер виявлення Б. Варнеке відмінностей між комедіями М. Гоголя, у яких домінує сатирична позиція автора та комедіями О. Островського, у яких звичаї середовища зображено поза оцінюванням. Чи не вперше Б. Варнеке звернув увагу на такий міжжанровий різновид п'єс О. Островського, як драматичні сцени-картини «з московського життя» («Жартівники», «Святковий сон – до обіду», «Свої собаки гризуться, чужий не приставай!»), у яких він помітив план авторської іронії. Це стало предметом більш детального аналізу в працях Н. Іщук-Фадєєвої, О. Сєдової, які обґрунтували явища жанрової неоднорідності в п'єсах. Семантичний аналіз Б. Варнеке жанрового наповнення традиційних сюжетів у комедіях О. Островського прийомами мелодрами й романтичної драми (наприклад, впізнавання) поєднано з порівняльним аналізом. Він зіставив поетику комедій Островського «Без провини винні» та «Безодня» з романтичною драмою К. Гуцкова та мелодрамою Дюканжа «Тридцять років...» і довів оригінальність п'єс Островського, що було важливим для того етапу вивчення його комедій. Наголошуємо на недостатності лише тематичного принципу класифікації комедій О. Островського в працях Б. Варнеке, оскільки це не дало йому змоги виявити зв'язок еволюції світогляду й естетичних прийомів драматурга з тематикою п'єс і поетикою характеротворення. Вважаємо, що дослідник переоцінив роль тих засобів поетики, які забезпечували індивідуалізацію персонажів (наприклад,

мовлення персонажів як комічний прийом) порівняно з сатиричною типізацією.

У підрозділі 4.2. «*Борис Варнеке про психологізацію дії в комедіях І. С. Тургенєва як чинник визрівання “нової драми”*» з'ясовано, що завдяки типологічному підходу дослідник розглянув творчість І. С. Тургенєва в розділі «Сучасні Островському драматурги» (у контексті творчості О. Потєхіна, О. Писемського, О. Толстого, В. Сухово-Кобиліна), орієнтуючись на новий тип російської комедії Островського як на об'єктивну картину звичаїв середовища, у якій виявлено увагу до психології характеротворення. Дослідник простежив еволюцію тургенєвської комедійної п'єси від наслідування фабульних ознак водевілю («Безгрошів'я») до творчого засвоєння і художньої трансформації гоголівських типів (у комедіях «Сніданок у предводителя» та «Холостяк»).

Чи не вперше Б. Варнеке проаналізував ставлення І. Тургенєва до естетики трагічного, зв'язок між своєрідністю трагедійних характерів та комедійних ситуацій у його п'єсах. Новаторськими для свого часу стали і спостереження дослідника над ознаками психологізму в комедіях І. Тургенєва (переключення від зовнішнього світу до внутрішнього світу почуттів, передача плинності настрою героя, роль підтексту), які наблизили комедії І. Тургенєва до «драми настрою» і трагікомедії А. Чехова. Б. Варнеке започаткував аналіз ліричного первня в комедіях І. Тургенєва, розгорнутий у працях сучасних дослідників Л. Гроссмана, Г. Журавльової, В. Фролова, Н. Захарченко.

У **Висновках** зазначено, що на підставі продуктивних засад історико-порівняльного, типологічного, культурно-історичного методів наукового аналізу дослідник уперше виробив багатоаспектну парадигму жанрової динаміки російської комедії впродовж майже двох століть, відійшовши при цьому від домінуючих у тогочасному літературознавстві однобічних принципів організації історико-літературного матеріалу (окремих літературних портретів, окремих жанрів, стилів, характеристики не пов'язаних між собою типів творчості драматургів, вивчення комедії як матеріалу для реконструкції типів культурної поведінки, мислення доби), як це простежувалося в працях О. Архангельського, О. Веселовського, В. Всеволодського-Гернгросса, В. Перетца, О. Пипіна, В. Сиповського, М. Тихонравова. Б. Варнеке вперше у вітчизняній науці обрав жанрово-типологічний принцип дослідження російської комедії, охопивши кілька літературно-мистецьких епох, акумулюючи водночас кілька сфер типологічного аналізу російської комедії (генезису комедії в античній літературі та її становлення в російській культурі XVIII ст.; наслідування російською комедією європейських взірців; ставлення російських

комедіографів до вітчизняної традиції; функціонування п'єс у сфері «високої» і популярної культури; рівень структурного аналізу комедій). Розглянувши слідом за О. Веселовським і Ф. Зелінським жанр комедії одночасно як тип висловлювання, який консервує фабульні схеми, літературні мотиви, типи героїв, сталі жанрові норми і водночас як тип творчості, що передає уявлення про особливості національного мислення, дійсності, побуту, закономірності художнього методу, Б. Варнеке вперше реконструював жанровий рух російської комедії другої половини XVIII–XIX ст. за принципами динамічної єдності формальних і змістових інваріантів структури.

Праці Б. Варнеке дають можливість встановити певну типологічну схожість жанрових змін грецької та римської античної комедії і, на певних етапах, російської комедії, що представлені двома векторами: 1) побутові народні жарти, споріднені з мімами, які, збагачені досвідом «слізної комедії», мелодрами, водевілю, утворили традицію «побутової» комедії (у творчості О. Островського); 2) викривально-сатирична літературна «висока» комедія (вершинним досягненням якої стала комедія О. Грибоедова «Горе з розуму»).

Варнеке одним із перших серед вітчизняних дослідників драми виявив чинники жанрового творення в російській некласичній комедії другої половини XVIII–XIX ст. (тип конфлікту, способи реалізації сюжету й конфлікту, вид комічного, характер сміху, типи персонажів, явища літературної полеміки, пародії, жанровий синтез, структурні трансформації), уникаючи (на відміну від В. Всеволодського-Гернгросса, П. Беркова, С. Данилова) соціологічної детермінації у науковому осмисленні розвитку комедії.

Процеси становлення, генезису, трансформації російської комедії другої половини XVIII–XIX ст. представлені в працях Б. Варнеке як зміни в тематичному наповненні п'єс, пов'язані з розширювальним розумінням поняття «побутового реалізму», що включає встановлення зв'язку між героєм та середовищем, знаком якого стають реалії російського побуту, звичаїв, тип поведінки, характер персонажів, введення фольклорних елементів. Він довів зв'язок розширення тематики російських комедій (від комедій О. Сумарокова і до комедій О. Островського) з жанровою динамікою комедій і тим підготував базу для вивчення проблеми формування реалізму в російській драмі. Рух від «комедії звичаїв» (положень) до «комедії характерів» Б. Варнеке проаналізував у контексті явищ жанрового синтезу в різних комедійних формах, що наближувалися (тою чи іншою мірою) до трагікомедії. Ця ідея виявилася надзвичайно продуктивною, була розвинена і поглиблена в працях сучасних дослідників драми: Н. Іщук-Фадєєвої, О. Лебедевої, Л. Лотман, Ю. Стенника та ін.

Розвиток російської комедії другої половини XVIII ст. представлено в працях Б. Варнеке як процес поступового долання нормативів класицизму, попри дотримання сатиричної умовності, риторичного типу висловлювання, типів героїв, апсихологізму дії. В результаті аналізу поетики п'єс М. Верьовкіна, В. Лукіна, П. Плавильщикова, М. Хераскова дослідник дійшов новаторського висновку, що в «слізній комедії», збагаченої реаліями тогочасного приватного життя і дійсності, комедійні елементи поєднувалися з трагедійним пафосом, і це становило передумови для визрівання трагікомедії. Спроба вираження морального ідеалу зумовила, за його спостереженнями, ті структурні зміни, які визначили рух від «комедії вдачі» чи «комедії інтриги» до комедії звичаїв, яку дослідник виявив також у п'єсах Катерини II.

Новизну наукового мислення Б. Варнеке визначив підхід до розвитку російської комедії як міжвидового явища. Він дослідив інваріантну спорідненість комічної опери (оперетки) зі структурою комедії і довів, що вони акумулювали в собі жанрові ознаки комедії, водевілю, «слізної комедії», фарсу. Подібне явище дослідник простежив щодо жанрових дифузій російського водевілю в першій половині XIX ст. Подвійний характер комічної опери (М. Ніколева, М. Попова) Б. Варнеке пов'язав як з умовністю запозичених сюжетів, ознаками ідилії та сентименталізму, так і з внутрішнім зв'язком з народними ігрищами, стихією фольклору (в п'єсах О. Аблесімова, Я. Соколова). У комічних операх Борис Варнеке виявив зародки комедії характерів, яку він вважав явищем формування національної самосвідомості.

Б. Варнеке довів взаємодублювання комедії та водевілю в театрі першої половини XIX ст. На підставі класифікації жанрових різновидів водевілю він виявив роль водевілю в жанровому розвитку як побутово-реалістичних комедійних п'єс, так і «високої комедії», які водевіль збагатив ефектними сюжетами, характерами, сценічними видовищними прийомами.

Чи не вперше, міркуючи про визрівання у традиційному типі культури ознак іншого типу Б. Варнеке встановив зв'язок між функціями персонажів (сатирично-викривальними та дидактичними), світом героя як естетичною категорією в комедіях Д. Фонвізіна та синкретичним за своєю природою художнім методом драматурга, у якому поєдналися риси класицизму і реалізму. Дослідник простежив зв'язок карикатурних персонажів (типи галоманів, тип ханжі-чиновника) з художніми способами сатиричного викриття, а резонерів – з дидактично-риторичним пафосом трагедійного звучання, жанрові тенденції зображення людини в її соціальній ролі та довів, що поєднання комедійно-викривального і трагедійно-пафосного начал свідчить про злиття двох картин буття в комедіях Д. Фонвізіна. Це, на його

думку, становило передумови для появи «високої комедії» О. Грибоедова і трагікомедії як провідного жанру російської комедії ХІХ ст.

Жанрово-стильову своєрідність комедій І. Крилова, О. Шаховського та О. Грибоедова (раннього періоду) Б. Варнеке пов'язав з пародійно-викривальним спрямуванням як до суспільних (наприклад, галоманії), так і літературних явищ (пародіювання ознак трагедії, «ультрасентименталізму», окремих постатей). Його заперечення перспективності стилізації як жанрового чинника комедії можна пояснити тим, що не була виявлена відповідність пародійної комедії засадам просвітницького реалізму.

З'ясовано підходи Б. Варнеке до форм реалізації тенденційної позиції автора в комедії-драмі О. Грибоедова «Горе від розуму» поряд з відмовою від деяких засад класицизму, передусім від сталих амплуа персонажів. Новаторським для свого часу вважаємо його аналіз неоднорідності жанрової структури в некласичній комедії-драмі О. Грибоедова, у якій простежено драматизацію дії, зумовлену індивідуалізацією характерів і пафосом висловлювання, що розцінювалося театрознавцем як рух до трагікомедії.

Він довів, що зміни в естетиці комічного, зокрема, у сміховій функції персонажа і в характері того субстанційного конфлікту, на який спрямовано сміх, пов'язані з особливою роллю авторської позиції та формами її вираження в комедії М. Гоголя. На думку Б. Варнеке, саме М. Гоголь у своїй творчості здійснив остаточний перехід від етапу риторичної комедії класицизму до художньої комедії, орієнтуючись при цьому на «високу комедію».

Доводимо, що в працях Б. Варнеке започаткована літературознавча традиція вивчення у п'єсах І. Тургенєва та О. Островського паростків «нової драми», розквіт яких пов'язують з творчістю Л. Толстого та А. Чехова, а саме: втілення авторського бачення, переваги внутрішньої дії над зовнішньою, невідповідність комічних ситуацій, у які потрапили герої, їхнім трагедійним натурам, відхід від натуралізму на користь психологічно вмотивованих характерів, ліризм, настроєвість.

У сучасному літературознавстві було розвинено висновки Б. Варнеке про трансформацію жанру соціально-побутової комедії (в творчості О. Островського та І. Тургенєва) у драматичні сцени (картини), в яких змальовано звичай середовища, зредуковано і подрібнено на локальні ситуації конфлікт, усунуто розв'язку у комедію-мелодраму (в п'єсах О. Островського). У п'єсах І. Тургенєва, які загалом тяжіють до трагікомедії, дослідник виявив жанрово-стильові ознаки: міщанської драми з ознаками фізіологічного нарису («Сніданок у предводителя»), ліричної психологічної драми («Місяць у селі», «Де тонко, там і рветься»), комедії-водевілю («Безгрошів'я»), а також – тенденції психологізму.

Дослідивши жанрово-стильову динаміку російських комедій другої половини XVIII–XIX ст., Б. Варнеке першим серед літературознавців представив її не як лінійний поступальний процес, а як комплексне явище адаптації європейської традиції і водночас її руйнування внаслідок наповнення моделі комедійного світу естетикою національного світовідчуття. Це визначило кардинальну вісь жанрової парадигматики комедії, зумовлену процесами драматизації комедійних колізій та визрівання в різних формах і моделях «слізної» комедії, «високої» комедії, сатирично-викривальної комедії, комедії звичаїв та характерів, синкретичних міжвидових форм комедії та мелодрами, трагікомедії як засадничого міжжанрового явища національної комедіографії. Він виявив закріплені в жанровій структурі поетикальні особливості російської комедії від її зародження до кінця XIX ст. (етапу художньої зрілості) як культурно-історичного феномену, театрального і літературного явища.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Заровная И. Б. Концепция драматургии А. Н. Островского в научном наследии Б. В. Варнеке / Инна Заровная // Культура народов Причерноморья. – 2010. – № 183. – С. 78–82.

2. Заровная И. Б. Проблема соотношения стилей русской комедии XVIII в. в работах Б. В. Варнеке / Инна Заровная // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2011. – № 936. – Сер. : Филологія. – Вип. 61. – С. 266–271.

3. Заровна І. Концепція розвитку російської комедії Б. В. Варнеке в літературознавчому аспекті / Інна Заровна // Проблеми сучасного літературознавства. – Одеса, 2012. – Вип. 16. – С. 29–38.

4. Заровна І. Історія російської комедії в науковому доробку Б. Варнеке / І. Заровна // Літературознавство. Фольклористика. Культурологія. – Черкаси, 2012. – № 13. – С. 197–207.

Додаткові публікації:

1. Заровная И. Б. Б. Варнеке про психологизацию действия в комедиях И. С. Тургенева как фактор вызревания «новой драмы» / Инна Заровная // Историко-літературний журнал. – Одеса, 2011. – № 19. – С. 86–92.

АНОТАЦІЯ

Заровна І. Б. Концепція жанрового розвитку російської комедії другої половини XVIII – XIX ст. в працях Б. Варнеке. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.02 – російська література. – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2012.

Дисертацію присвячено аналізу концепції жанрового розвитку російської комедії в працях Б. Варнеке, який на підставі жанрово-типологічного дослідження вперше виробив багатоаспектну парадигму жанрової динаміки російської комедії впродовж двох століть за принципами динамічної єдності формальних і змістових інваріантів структури. Він одним з перших виявив чинники жанрового творення в російській некласичній комедії (тип конфлікту, способи реалізації сюжету і конфлікту, характер сміху, явище жанрового синтезу, способи вираження національного ідеалу), аргументував особливості жанрового синтезу як рух до драматизації комедії, а також до трагікомедії (вважаючи її провідним жанром російської драми).

Розвиваючи ідеї О. Веселовського та Ф. Зелінського, Б. Варнеке першим серед літературознавців представив рух російської комедії не як лінійний поступальний процес, а як комплексне явище адаптації європейської комедійної традиції і водночас її руйнування внаслідок наповнення моделі комедійного світу естетикою національного світовідчуття. Він виявив закріплені у жанровій структурі поетикальні особливості російської комедії від її зародження до кінця ХІХ ст. (етапу художньої зрілості) як культурно-історичного феномену, театрального і літературного явища.

Ключові слова: комедія, жанр, інваріант, структура, сюжет, тип твору, жанрова динаміка, адаптація, трагікомедія, жанровий синтез.

АННОТАЦИЯ

Заровная И. Б. Концепция жанрового развития русской комедии второй половины XVIII–XIX ст. в работах Б. Варнеке. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.02 – русская литература. – Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова. – Одесса, 2012.

Диссертация посвящена изучению концепции жанрового развития русской комедии второй половины XVIII–XIX ст. в работах Б. Варнеке в контексте поисков его окружения, а также современных литературоведов. Определены теоретико-методологические основы взглядов Б. Варнеке в русле поисков культурно-исторической и сравнительно-исторической школ; жанрово-типологический принцип структурирования истории русской драмы, понимание жанра как модели мира и типа произведения, проявляющего дискурсивные признаки. Изучены факторы жанровой динамики русской комедии, которые определил Варнеке в связи с адаптацией

западноевропейской традиции и наполнения её содержания реалиями и идеалами национальной жизни.

Также проанализированы взгляды Б. Варнеке на явления жанрового синтеза, замены, дифференциации в комедиях XVIII–XX ст. на этапе становления, вызревания, дублирования жанров и видов комедии, комической оперы, водевиля, «слёзной комедии». Осмыслены новаторские подходы Б. Варнеке к тематическому обновлению пьес, к процессам несоответствия жанрового содержания и формы, вызревания реалистического метода в комедиях, основанных на нормах классицизма. Определены пути анализа характеров героев в работах Варнеке, сформировавшие его представления о жанрах неклассической русской комедии, в которой не совпадают жанровые характеристики героя, особенности структуры действия и реализации сюжета. Новаторской считаем аргументацию Б. Варнеке про вызревание признаков «высокой комедии» в комедии-драме А. Грибоедова «Горе от ума» и путей формирования трагикомедии как кардинального жанра русской драмы XIX ст. Рассмотрены подходы Б. Варнеке к проблеме жанровой неоднородности комедий Н. Гоголя, его анализ форм авторского сознания, художественного новаторства драматурга, что привело исследователя к выводу о нерегулятивной связи сюжетов, типов героев с жанровой формой комедий, в которых была сформирована национальная трагедия.

Выяснено, что изучение Б. Варнеке комедиографии А. Островского дало ему возможность представить парадигму жанрового развития русской комедии конца XVIII–XIX ст., в которой в связи с потребностью выразить национальные идеалы и среду утвердились синкретичные формы (например, драматических сцен (картин)), свидетельствующие о вызревании трагикомедии.

Нами обосновано, что Б. Варнеке первым представил жанровую динамику русской комедии не как линейный поступательный процесс, а как многосоставное явление адаптации европейской традиции, формирования национальной картины мира, жанрового синтеза трансформации видов и жанров, разрушения традиционных связей между жанровым определением и поэтикой комедии.

Ключевые слова: комедия, жанр, инвариант, структура, сюжет, тип произведения, жанровая динамика, адаптация, трагикомедия, жанровый синтез.

SUMMARY

Zarovna I. B. Conception of genre development of the Russian comedy of the second half of XVIII – XIX c. in the works by B. Varneke. – Manuscript.

Thesis for acquiring candidate's degree in speciality 10.01.02 – Russian literature. – Odesa National I. I. Mechnikov University. – Odesa, 2012.

Dissertation is dedicated to the analysis of conception of genre development of the Russian comedy in works by B. Varneke, who on the basis of genre-typology research first produced the multidimensional paradigm of genre dynamics of the Russian comedy during two centuries due to principles of dynamic unity of formal and semantic invariants of structure. He was one of the first who educed the factors of genre creation in the Russian nonclassical comedy (type of conflict, methods of realization of plot and conflict, character of laughter, phenomenon of genre synthesis, methods of expression of national ideal), argued the features of genre synthesis as motion towards dramatization of comedy, and also to tragicomedy (considering the one as the dominant genre of Russian drama).

Among the literary critics B. Varneke was the first who presented motion of the Russian comedy not as linear forward process, but as the complex phenomenon of adaptation of European comic tradition and at the same time its destruction as a result of filling of model of the comic world by aesthetics of national attitude. He educed envisaged in the genre structure poetical features of the Russian comedy from its origin to the end of XIX century (to the stage of artistic maturity) as the culture-historical, theatrical and literary phenomenon.

Key words: comedy, genre, invariant, structure, plot, type of work, genre dynamics, adaptation, tragicomedy, genre synthesis.